

З другога боку, назвы караняплодаў адносна выражэння крытэрыя нерасчлянёнасці адпавядаюць у рускай і беларускай мовах, таму што яны ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку, у той час калі ў нямецкай мове адрозніваюцца адзін «прадстаўнік» караняплода і некалькі «прадстаўнікоў» (аб'ектаў). Параўн.: рус. *морковь, картофель, лук*; бел. *морква, бульба, цыбуля*, нем. *die Möhre — die Möhren, die Kartoffel — die Kartoffeln, die Zwiebel — die Zwiebeln*.

Спецыфічнае адлюстраванне дэнататаў як расчлянёных, так і нерасчлянёных аб'ектаў, рэчываў, станаў і г. д. назіраецца таксама ў рознай аднесенасці некаторых назоўнікаў да *Singularia tantum* ці да *Pluralia tantum*. Параўн.: бел. *чарніла*, ням. *die Tinte* (Sg. t.), рус. *чернила* (Pl. t.); рус. *конопля*, ням. *der Hanf* (Sg. t.), бел. *каноплі* (Pl. t.), рус. *крупа* (Sg. t.), бел. *крупы*, ням. *die Graupen* (Pl. t.), рус. *требуха* (Sg. t.), бел. *трыбухі*, ням. *die Eingeweide* (Pl. t.); бел. *карункі* (Pl. t.), рус. *кружево, кружева*, ням. *die Spitze, die Spitzen*; рус. *похороны* (Pl. t.), бел. *пахаванне, пахаванні*, ням. *die Beerdigung, die Beerdigungen*; бел. *могілкі* (Pl. t.), рус. *кладбище, кладбища*, ням. *der Friedhof, die Friedhöfe*.

Пры навучанні беларускай мове тых немцаў, якія ўжо ведаюць рускую мову, важна звярнуць увагу на тое, што ў беларускай мове для выражэння парнасці прадметаў больш тыповым з'яўляецца ўжыванне множнага ліку пры адпаведных формах адзіночнага і множнага ліку ў рускай і нямецкай мовах. Параўн.: рус. *грудь — груди*, бел. *грудзі*, ням. *die Brust — die Brüste*; рус. *губа — губы*, бел. *вусны*, ням. *die Lippe — die Lippen*; рус. *дверь — двери*, бел. *дзверы*, ням. *die Tür — die Türen*; рус. *калитка — калитки*, бел. *весніцы*, ням. *das Gartentor — die Gartentore*.

Неабходна таксама ўлічваць, што ў беларускай мове абстрактныя назоўнікі для абазначэння стану, працэсаў і іншых дзеянняў значна часцей, чым у рускай мове, маюць толькі форму множнага ліку. У той жа час у такіх выпадках у рускай і нямецкай мовах ужываюцца назоўнікі ў форме адзіночнага ліку. Параўн. рус. *введение*, ням. *die Einleitung*, бел. *уводзіны; соотношение, das Verhältnis, суадносіны; поведение, das Verhalten наводзіны; пение, der Gesang, спевы; знание, das Wissen, веды*.

Гэтыя прыклады сведчаць аб розным моўным адлюстраванні расчлянёнасці ў беларускай і нерасчлянёнасці ў рускай і нямецкай мовах. Параўнальны аналіз ужывання форм ліку ў рускай, беларускай і нямецкай мовах паказвае:

1. Для выражэння квантатывных (колькасных) адносін з дапамогай словаўтваральных сродкаў існуюць некаторыя паралелі паміж беларускай і нямецкай мовамі, якія ў рускай мове адсутнічаюць (напрыклад, утварэнне аднакаранёвых зборных назоўнікаў, якія перадаюць нерасчлянёнасць дэнатата).

2. Кангруэнтнымі адносна ўжывання ў адзіночным і множным ліку з'яўляюцца назвы ягуд у нямецкай і беларускай мовах, у той час як у рускай мове ўжываюцца толькі назоўнікі ў адзіночным ліку са значэннем зборнасці, што падкрэслівае нерасчлянёнасць адлюстравання. Для абазначэння адзінкавых аб'ектаў утвараюцца так званыя сігулятывы з дапамогай суфікса *-in(к)а* (малінка).

3. Супастаўляльны аналіз паказвае, што беларуская мова захавала шэраг старажытных форм, якія выступаюць як *Pluralia tantum* парнага тыпу *дзверы* ці зборныя назоўнікі з суфіксам *-in-а, -j-е* (*сябрына, карэнне*).

А. А. КОЖЫНАВА

ДА ПЫТАННЯ ПРА АПАЗІЦЫЮ «ПІСЬМОВЫ — ВУСНЫ» ВА ЁСХОДНЕСЛАВЯНСКАЙ ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ

Існуе тэорыя, паводле якой змяненню культурнай парадыгмы ад старажытнагрэчаскай праз эліністычную да ранневізантыйскай садзейнічалі адносіны да слова. Культура антычнасці абаяралася на вуснае (вымаўленае ці прапетае) слова. Як гаворыць адзін з прыхільнікаў гэтай тэорыі С. С. Аверынцаў, у першых радках «Іліяды» і «Адысеі» стаяць

дзеясловы *апявай* і *скажы*¹. Запісваць жа словы песні лічылася ганебным і рабскім.

Ранневізантыйская культура, наадварот, адзначана трапяткою паша-наю да Слова-Логаса, асабліва да слова пісьмовага. Лічыцца, што ў гэтым сказаўся ўплыў Блізкага Усходу — Егіпта, Вавілона, Старажытнай Іудзеі. У гэтым лёгка пераканацца — нельга прыпомніць грэчаскую скульптуру, якая б уяўляла сабой пісца. Але для егіпецкага мастацтва размаляваная фігурка пісца з'яўляецца тыповай.

Славянская культура, падобна губцы, убірала ў сябе хрысціянскую сістэму каштоўнасцей. Усім вядома глыбокае разуменне славянскімі перакладчыкамі сакральнасці евангельскага тэксту, што вяло да высокай дакладнасці перакладу, запазычанню цэлых сінтаксічных канструкцый і спярэшчанню рукапісаў непатрэбнымі дыякрытычнымі знакамі.

Старажытная Русь таксама ўпівала візантыйскую кніжную прамудрасць спачатку праз балгарскія пераклады, потым — уласныя, чытала яна і вялікіх кападакійцаў — Васіля Вялікага, Грыгорыя Багаслова — у арыгінале.

Аднак у адносінах да напісанага слова на Русі і ў славянскім свеце вызначыліся дзве тэндэнцыі: першая — падобная да антычнай, другая — блізкая да візантыйскай. Прадстаўніком першай можна лічыць Феадосія Пячэрскага, прадстаўніком другой — Кірылу Тураўскага. Аб іх і пойдзе гаворка ў даным артыкуле.

Феадосій Пячэрскі — прадстаўнік менавіта антыпісьмовай традыцыі, а не беспісьмовай. Ён — адзін з заснавальнікаў Кіева-Пячэрскага манастыра, пазней — ягоны ігумен. У цудоўным «Жыцці Феадосія Пячэрскага» ягоны біёграф Нестар піша: *и датися веля на учение божьствьныхъ книгъ единому от учитель; якоже и створи. И въскоре извьше вся граматикия, и якоже всемъ чюдотися о премудрости и разуми детичица и о скорель его учениш* (ЖФП, 308).

Феадосій Пячэрскі, такім чынам, быў адукаваным чалавекам. Да таго, як лічаць даследчыкі, ягонаму пяру належаць два пасланні да князя Ізяслава Яраславіча, восем павучанняў і адна малітва. Ва ўсіх гэтых творах дзеяслоў *писати* і аднакарэнныя сустрэкаюцца чатыры разы: *яко же въ уставе пишетъ; не на укорение вамъ написахъ; чая, по писаному, Бога, спасающага мя; темъ убо азъ ныне дръзнухъ се писати вамъ* (ФП, 179, 180, 182). Гэтыя лексемы выконваюць амаль што службовую ролю. І нідзе не выражаны адносіны да слова, пісьма і кніжнай прамудрасці.

Больш таго, у «Жыцці Феадосія Пячэрскага», аб якім гаворка ішла вышэй, пішацца, што ён пэўным чынам супрацьпастаўляў сябе кніжнай справе: *мъногашьды же пакы великууму Никону седящю и делающю книги, и блаженууму въскраи того седящю и прядущю нити, еже на потребу таковууму делу. Таково ти бе того мужа смерение и простость; бяше бо и книгамъ хытръ писати* (чарнец Іларыён — А. К.), *сий по вся дни и ноци писааше книги у блаженааго отьца нашего Феодосия, оному же псалтырь усты тихо поющю и рукама прядуща вълну или кое иное дело делающа* (ЖФП, 320, 324).

Відавочна, Феадосій лічыў пісанне кніг своеасаблівай гардыняю, празмернасцю, накіштат празмернасцей у ежы ці адзенні.

Трэба сказаць, дарэчы, што некаторыя выдатныя даследчыкі мінулага стагоддзя, і сярод іх А. А. Шахматаў, А. І. Яцымірскі, Г. П. Бельчанка, адмаўлялі аўтарства пячэрскага ігумена ў адносінах да двух найбольш значных ягоных твораў, менавіта, пасланняў да князя Ізяслава супраць лацінскай (каталіцкай) веры і аб тым, ці можна есці мяса ў святы гасподні². Сапраўдным жа аўтарам А. Шахматаў, напрыклад, лічыў іншага Феадосія — Феадосія Грэка.

Названыя даследчыкі выстаўлялі розныя аргументы, якія ў асноўным зводзіліся да таго, што Феадосій Пячэрскі з-за сваіх перакананняў ці па якой-небудзь іншай прычыне ўвогуле не мог стварыць буйны твор.

Кірыла Тураўскі ж, як ужо гаварылася, прадстаўнік іншага, пісьмовага накірунку ва ўсходнеславянскай культуры. Ён быў сынам заможных бацькоў, атрымаў добрую адукацыю. Займаў высокае становішча ў грамадстве — быў епіскапам. Таксама, як і Феадосій, шукаў самоты — але не ў пячоры, а ў стаўпе — ізаляванай ад свету вежы. Ягонаму пяру належаць тры прытчы, адна з якіх, відавочна, пасланне, восем

павучанняў і цыкл малітваў на ўвесь тыдзень. Спіс прац Кірылы можна параўнаць з такім жа — Феадосія. Але на гэтым падабенства канчаецца.

Калі філолага, які мае пэўнае дачыненне да старажытнаславянскай літаратуры, папрасіць ахарактарызаваць Кірылу Тураўскага і Феадосія Пячэрскага, ён скажа, што першы — выдатны пісьменнік і пралаведнік, другі — стваральнік Пячэрскага манастыра, аб якім апавядаецца ў яго Жыцці. І не прыпомніць працы пячэрскага ігумена.

Аднак, як ні парадаксальна, аб прадстаўніку антыпісьмовай традыцыі складзены не толькі «Жыццё», але і «Пахвала», «Слова на перанясенне мошчаў». Пра Кірылу Тураўскага мы ведаем толькі з кароткага — пралажнага — жыцця. У ягонай біяграфіі шмат нераскрытага.

Бясспрэчна, Кірылу Тураўскага можна аднесці да прадстаўнікоў пісьмовай традыцыі ва ўсходнеславянскай літаратуры. І не таму, што ён з'яўляецца апалагетам пісьма, а таму, што ягоныя творы дапамагаюць зрабіць вывад пра адносіны аўтара да напісанага слова і слова ўвогуле. Гэтыя адносіны не пракламуюцца, але дастаткова відавочна прасочваюцца ў сукупнай сістэме яго тэкстаў. Кірыла разумеў, што ён піша і што гэта вельмі значны працэс.

Так, у «Слове на Вербіцу» аднакарэнныя з дзеясловам *писати* словы сустракаюцца пяць разоў (пар. — роднасныя слову *грехъ*—два разы), у «Слове ў Фаміну нядзелю»—чатыры разы (*грехъ*—два разы), у «Слове пра зняцце з крыжа»—шэсць разоў (*грехъ*—два разы), толькі ў «Слове пра сляпога і зайздрасць іўдзейскую» абазначэнні граха прэваліруюць—сем у параўнанні з чатырма абазначэннямі працэсу пісьма (сама назва — «пра зайздрасць іўдзейскую» — тлумачыць гэту з'яву). Але тут жа трэба адзначыць — толькі адзін дзеяслоў *глаголати* без аднакарэнных лексем сустраўся ў «Слове ў Фаміну нядзелю» восем разоў, у «Слове пра зняцце з крыжа»—17 разоў, у «Слове пра сляпога»—20 разоў...

Кірыла лічыць, што ўсё сказанае пра Бога і ягоную міласць можа быць напісана. У гэтым выпадку чалавек з'яўляецца своеасаблівым медыумам, правадніком божага слова: *и всемъ сердцемъ възыскати сведеніа словесъ Божіихъ о спасеніи душъ нашихъ писанныхъ* (КТ 1, 134), *премудрость божиа прежде о тебе написана есть* (КТ 4,92).

Такім правадніком божай ідэі Кірыла Тураўскі лічыў і сябе. У «Слове ў Фаміну нядзелю» ён піша: *мы нищии есмь словомъ и оумомъ мутни, не имуще огня Святаго Духа на слажение душеполезныхъ словесъ* (КТ 2, 19). Гэта звычайная ўніжальная, пакаянная формула. Уніжэнне праўляецца таксама і ў тым, што Кірыла не лічыць сябе вартым непасрэдна ўстаць паміж Богам і прыхаджанінам, ён толькі паўтарае словы больш дастойных: *славна зело и чьстна дому искуснии строители, обилны и преполньныи царьскои тряпезы лиози останци... словеса бо еуангельская пища суть душамъ нашимъ, яже Христосъ* (тут указанне на рэальнага суб'екта слоў — А. К.) *многообразно глагола человеческого ради спасения, его же славныи чьстныи домъ церькы и миеет искусны строителя патриархы, епископы и ерея же и игумены и вся церьковныи оучителя, иже верою и чьстью ближни Богу створишася и приемлють Святаго Духа благодать, различныи дары, оучения по мере дара Христова* (тут указанне на тых, каго Кірыла лічыць пасрэдкамі паміж Богам і чалавекам — А. К.), *темже и мы, оубози, тоя же тряпезы остатковъ крутищъ взялише, насыщаемся* (КТ 2,3).

Ці вось яшчэ зачын: *приди ныне духъмъ, священныи пророче Захарие, начатокъ слову дая намъ отъ своихъ прорицании* (КТ 2, 50). Захарыя — старазапаветны герой. Увогуле ў тураўскага епіскапа большасць ідэй, звязаных з напісаным словам, прыкладаецца да дзеючых асоб Старога Завета: *о немъ же писа в законе Моисей; ни разумеша Софонию, чтуще, писаша тако... Даниль... написа ми даную ми отъ Бога Отца власть... Си же отъ Иеремія разумея, пишу; о немже писаша пророци, дозряще духомъ; первое о лне Исаино писание* (КТ 2, 4, 8, 23).

З аўтараў Новага Завета піша, бадай што, толькі евангеліст Лука: *Лука написа тако* (КТ 2, 31). Нават апостал Павел, аўтар шматлікіх пасланняў, не піша, а гаворыць: *всехъ же гласы оконचाаетъ Павелъ, глаголя* (КТ 2, 53).

У сваіх разважаннях Кірыла Тураўскі непаслядоўны. У шматлікіх выпадках ён абвяргае ім жа самім вызначаную мажлівасць пазнання Бога праз слова напісанае: *ей, Владыко мой Боже, Творче небеси и земли, безначальне, невидиме, недержиме, неисписанне* (КТ 3, 332); *познавшие тобою неисписанное слово божие* (КТ 4, 91).

Больш таго, на думку Кірылы, не можа даць пазнаць божаю сутнасць і вусная форма выражэння: *велика бо и неизреченна милость его на роде человечесте* (КТ 2, 11); *кто именованъ яже отъ века чюдеса Твоя и слышны створить похвалу милости Твоея* (КТ 3, 318).

Непаслядоўнаясць у адносінах да пісьмовага і вуснага слова праяўляецца і ў наступным аксюмароне: *плодъ устенъ на улици трапезе вашего ока предлагающе* (КТ 1, 135). Тут атрыбут *устенъ* абвяргаецца кампанентам *ока*, бо тая інфармацыя, што ўспрымаецца зрокам (а тое, што гаворка ідзе менавіта пра духоўную ежу, паказвае азначэнне *улия*), павінна быць дадзена пісьмова.

Здаецца, Кірыла Тураўскі не можа зрабіць выбар паміж пісьмовай і вуснай формай выражэння, не можа ўпэўніцца ў мажлівасці пазнання і прадстаўлення пры дапамозе іх сутнасці Госпада. Гэта пацвярджае і наступны прыклад: *да не просто потещемъ языкомъ пишемыхъ глаголюще, нъ съ расмотрениемъ внемлюще, потщилися деломъ сътворити я* (КТ 1, 133). Тут зноў змешваецца пісьмовае і вуснае, але гэтая нематэрыяльная канструкцыя падтрымліваецца новым кампанентам — справаю. Утвараецца класічная антытэза «слова — справа».

Як ужо адзначалася, пісьмовая форма выражэння ў творах Кірылы Тураўскага прысваецца перш за ўсё старазапаветнай традыцыі. У яго казаннях сустракаем: *веселие всему миру пришедъшаго ради праздника, о немъ же сбышася пророчская писания* (КТ 2, 2); *о немже законъ и пророци притчали написаша, сего ты явствено излюбною по святымъ помаше язвамъ* (КТ 2, 33). З гэтых фрагментаў вынікае, што прадказанае прарокамі здзейсніцца, ажыццявіцца, рэалізуецца, г. зн. стане справаю.

У іншым урыўку чытаем: *нашего же телеси съставление Иерусалимъ речется, яко же Исаия глаголетъ: на руку своею написахъ стены твоя, Иерусалиме, и веселюся посреде тебя* (КТ 2, 9). Тут лексема *съставление* 'падрыхтоўка, упарадкаванне, стварэнне'³ надае дзеяслову *написахъ* значэнне 'збудаваў, зрабіў', г. зн. зноў супастаўляюцца *слова* і *справа*. Гэты фрагмент — недакладная цытата з Ісаі (46, 16): *Вот, Я начертал тебя на дланях Моих, стены твои всегда предо Мною*. У дакладнай цытаце супастаўленне *слова* — *справа* не відавочна.

Ужо гаварылася, што лексемы, звязаныя з ідэяй пісьма, у казаннях практычна не сустракаюцца ў сувязі з аўтарамі Новага Завету. Выключэннем з'яўляецца толькі евангеліст Лука, аб якім у малітве Кірыла піша: *святой Луко, божественный Евангелисте, духовный скорописецъ* (КТ 3, 303). Іншых евангелістаў тураўскі епіскап характэрызуе так: *святой Иоанне... медоточный языкъ, громогласная уста възрелевый намъ Сына Божия въчеловечении; святой Матфею... сказавый намъ второе Христово пришествие* (КТ 3, 302, 305). І ўрэшце пра евангеліста Марка тураўскі епіскап піша: *святой Марко, Господень честный арганъ, ибо въ всю землю изыде вещание твоего сладкаго гласа, украсивый Церковь святыми ти словесы, Христовыхъ таинъ списателю и всехъ чюдесъ Его благовестниче, работавый Евангелию Христову!* (КТ 3, 305).

У гэтым фрагменце Кірыла намеціў наступную паслядоўнасць — спачатку гук (*арганъ, сладкий гласъ*), потым слова (*словесы*), потым пісьмо (*таинъ списателю*) і ўрэшце рэшт — работа. Здаецца, менавіта яна ўвенчвае ўсю канструкцыю.

Але, відавочна, Кірыла Тураўскі не быў бы вялікім прапаведнікам, калі б абмежаваўся толькі гэтым. Есць у ягоных творах фрагменты, дзе ў стварэнні асновы сутнасці жыцця прымае ўдзел менавіта *слова*.

Асноўным у жыцці кожнага хрысціяніна з'яўляецца адказ перед Богам за ўсё створанае. І адзін са спіскаў малітваў падае *слова* як сродак божага пакарання: *Ни истязи мене словесы въ день испытанія* (КТ 3, 334). Лексема *истязи* ў гэтым кантэксте выступае як будучы час дзеяслова *истязати*. Праўда, ў некаторых іншых спісках і ў друкаваным выданні за кошт змянення валентнасці лексемы сэнсавыя акцэнты мяняюцца: *ни истязи отъ мене словесъ...* Тут прэдыкат набывае значэнне 'патрабаваць', а ўвесь фрагмент — 'не патрабуй ад мяне адказу ў дзень суда'.

Але на гэтым сэнсавая сувязь «слова — пакаранне» не перарываецца: у казані «Пра зняцце з крыжа» чытаем *слова* Іосіфа Арымафейскага,

які звяртаецца да Пілата: *ему же ты повеле надъ главою дску прибити, и мущю писание: се есть Сынъ Божию, царь Израилевъ* (КТ 2, 27). Як вядома, менавіта гэты надпіс — адзін са знакаў пакарання смерцю Ісуса, пры чым пакарання ганебнага (пар. Ін. 19, 19).

І вось яшчэ адзін прыклад. У малітве чытаем: *порушение претерпевъ и на кресте пригвоздися, страше твоель плоть мою пригвозди... на трости губию оцта нуажю вкусивъ, заглади рукописание страстного ми греха, въ книги ля животныхъ вниши* (КТ 3, 325).

Тут цікавыя наступныя моманты. Па-першае, Гасподзь, на думку Кірылы, упісвае чалавека ў кнігу накшталт руплівага гаспадара, які вядзе рубрыкі «прыход — расход». Такі бухгалтарскі падыход, дарэчы, лічыцца тыповым для блізкаўсходняй, а потым і візантыйскай культуры⁴. Можна нагадаць евангельскую прытчу пра нявернага аканомы, які, каб апраўдацца перад Госпадам, выпраўляў распіскі даўжнікоў (Лк. 16, 1—13). З падабнай з'яваю сустракаемся і ў кірылавым пасланні Васілію Пячэрскаму пра схіму: [калі хочаш прыняць схіму — А. К.] *помолвишиъ Богу, сядь и напиши со вниманиемъ свой обет, который намереваешия соблюдать до смерти*⁵. Такі падыход таксама нагадвае складанне распіскі пра вернасць Богу і абавязкі перад ім. Пар. у Сінайскім трэбніку малітву над тым, хто хоча прыняць манаства: *блуди чядо каковаа обетовани даеши Богу апостоли бо приду написующе исповедание твое се Егоже и мшише истязанъ быти* (СТ, 87 в).

У папярэднім фрагменце з малітвы Кірылы Тураўскага можна заўважыць яшчэ адну цікавую асаблівасць. Гэты фрагмент, як відаць, пабудаваны на падставе прынцыпа паралелізму. Якую ж паралель можна правесці паміж прыняццем воцату і жоўці і запісам чалавечых грахоў? Супастаўленне гэта з'явілася ў выніку актуалізацыі значэння слова *трость* — 'палачка для пісання'⁶. Такое значэнне славянская лексема атрымала ў спадчыну ад грэчаскай — менавіта грэчаскае *κολοσος*, якое ужываецца ў адпаведным евангельскім сціху (Мф. 27, 48), мае значэнне 'яро з чароту'⁷. Традыцыя падобнага ўжывання прайшла праз візантыйскую літаратуру, пар. у Епіфанія Кіпрскага ў «Слове пра пахаванне Хрыстова»: *прияхъ и тръсть да напиши свободу родоу чловечьскоууму* (С 469); у Іаана Залатавуста ў «Слове на пасху»: *даша же и тръсть въ руке его да вѣлишутъ ся греси ихъ* (С 484). Яе запазычылі славянскія кніжнікі, і алегорыя гэтая, відавочна, была вядомай, так што ў Клімента Охрыдскага можна сустрэць яе ў сувязі з раскрыжаваннем мімаходам, намёкам, без тлумачэння: *на томъ пригвозди ся Господь Богъ нашъ рукописание греховъ нашихъ* (КО, 220).

На заканчэнне можна сказаць: перад Кірылам Тураўскім не стаяла пытанне аб значэнні ў жыцці чалавека напісанага слова. Яму была відавочна ягоная важная роля. Іншае пытанне: што больш пажадана Богу — пісанне кніг ці цяжкая праца ў гонар Бога, Кірыла, у адрозненне ад Феадосія Пячэрскага, які выбраў апошняе, вырашае гэта не як апазіцыю, а хутчэй, як антыномію. І тое, і другое неабходна, і да гэтага таксама павінна далучыцца *слова*, якое гучыць: *далилъ по силе, яко же можемъ: овъ — милостынню и безлобие и любовь, другиши — девство чисто и веру и смирение нелицемерну, инъ — псаломское пение и апостольское оучение и молитву съ въздыханиемъ къ Богу: самъ бо Господь Моисеемъ глаголетъ: не являися предо мною тощъ в день праздника* (КТ 2, 20).

¹ А в е р и н ц е в С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977.

² Гл.: Я ц и м и р с к и й А. И. Из славянских рукописей: Тексты и заметки. М., 1898; Ш а х м а т о в А. А. Киево-Печерский патерик и Печерская летопись; ИОРЯС. 1897. Т. 2. Кн. 3; Б е л ь ч е н к о Г. П. Преподобный Феодосий Печерский, его жизнь и сочинения (по поводу книги В. А. Чаговца). Одесса, 1902.

³ С р е з н е в с к и й И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Спб., 1912. Т. 3. С. 824.

⁴ А в е р и н ц е в С. С. Указ. сач.

⁵ Гл.: М а к а р и й. Св. Кирилл, епископ Туровский как писатель: Исторические чтения о языке и словесности в заседаниях II отд. имп. АН за 1856 и 1857 гг. Спб., 1857.

⁶ С р е з н е в с к и й И. И. Указ. сач. Т. 3. С. 1024.

⁷ В е й с м а н А. Д. Греческо-русский словарь. Спб., 1899. С. 654.

СКАРАЧЭННІ

- КТ 1 — Kirill von Turov // Slavische Propyläen. Bd 5. München, 1964.
 КТ 2 — Сухомлинов М. И. // Рукописи графа А. С. Уварова. Спб., 1858. Т. 2.
 КТ 3 — Kirill von Turov. Qebete // Slavische Propyläen. Bd 6. München, 1965.
 КТ 4 — Никольский Н. К. Материалы для истории древнерусской духовной письменности: Сборник Отд. рус. яз. и словесности Императорской АН. Спб., 1907. Т. XXXII. № 4.
 С — Супрасльскі или Ретков сборник: В 2 т. София, 1983.
 СТ — Nahtigal R. Euchologium Sinaticum. Lubljana, 1941-1942.
 ЖФП — Житие Феодосия Печерского // Памятники литературы Древней Руси.
 XI — нач. XII в. М., 1978.
 ФП — Еремин И. П. Литературное наследие Феодосия Печерского // ТОДРЛ, 1947. Т. 5.

А. Я. СУПРУН

НЯПОЎНАГАЛОСНАЯ ЛЕКСІКА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Праславянскія спалучэнні тыпу *-tort- (г. зн. таксама *-tolt-, *-tert-, *-telt-) заканамерна адлюстраваны ва ўсходнеславянскіх мовах у формах тыпу *-торот-*. Такія рэфлексы прынята называць поўнагалоснымі, а іх адпаведнікі тыпу *-трат-* — няпоўнагалоснымі. Няпоўнагалосныя спалучэнні ў сучаснай беларускай мове прадстаўлены значна радзей, чым у дзвюх іншых усходнеславянскіх мовах, асабліва ў рускай¹. Словы з няпоўнагалоснымі спалучэннямі маюць ва ўсходнеславянскіх мовах іншаславянскае (большай часткай стараславянскае ці царкоўнаславянскае) паходжанне. Яны пачалі пранікаць у старажытнарускую мову разам з прыняццем у Старажытнай Русі пісьменнасці з Балгарыі (праз Візантыю) і складалі пэўны пласт старажытнаруускай кніжнай лексікі². У рускай мове, як у літаратурнай, так і ў народных гаворках пласт няпоўнагалоснай лексікі, які даследаваўся між іншым Т. М. Кандауравай, В. Р. Порахавай і інш., значна пашыраны. Трэба адзначыць, што ў адрозненне ад сапраўдных няпоўнагалосных лексем існуюць некаторыя словы са знешне падобнымі злучэннямі (*брат, град, слава, граб, флаг*), якія маюць іншую этымалогію (з праславянскіх спалучэнняў тыпу *-trat-, *-tret- і да іх падобных, а таксама некаторыя новыя запазычанні).

У гісторыі беларускай літаратурнай мовы паміж старажытнарускім і старабеларускім перыядамі, з аднаго боку, і новай літаратурнай мовай, — з іншага, адбыўся пэўны перапынак. І справа тут не толькі ў забароне ўжывання «рускай» (г. зн. старабеларускай) мовы ў канцылярыях і значным скарачэнні стварэння тэкстаў недзелавага характару на старабеларускай мове, але таксама ў спробе змены культурнай парадыгмы ў адукаваным беларускім грамадстве, што вяло да псіхалагічнага перапынку, які меў папярэдзіць змену арыенціраў літаратурнай мовы. Арыентацыя на царкоўнаславянскую мову як на ўзор ўжо была зруйнавана ўсведамленнем немагчымасці яе дастасавання да новых прыняццяў права ў дзелавой пісьменнасці (а тым самым і для апісання новых формаў жыцця ў прозе), а таксама вельмі нізкім узроўнем валодання царкоўнай славяншчынай з боку праваслаўных і уніяцкіх святароў, пра што, спасылаючыся як на афіцыйныя матэрыялы праваслаўнай царквы, так і на думкі езуіта П. Скаргі ці пратэстанта В. Цяпінскага, пераканаўча пісаў Я. Ф. Карскі³. Даволі буйная частка (каля трэці) беларусаў пасля прыняцця каталіцтва яшчэ больш адарвалася ад царкоўнаславянскай мовы як крыніцы папаўнення слоўніка. Арыенціраваная на адносна адзіныя народныя гаворкі без аглядак на старыя пісьмовыя помнікі новая літаратурная мова, што, натуральна, прэтэндавала на агульнанародны статус, не магла ўключыць шматлікіх, маркіраваных як праваслаўных, запазычанняў, тым больш, што значная частка творцаў новай літаратурнай мовы належала да каталіцкага моўнага асяроддзя ці была з ім звязана⁴.

Разам з тым у сучаснай беларускай мове ёсць пэўная, хаця і меншая, чым у рускай ці ўкраінскай, колькасць няпоўнагалосных лексем. Частка з іх узводзіцца да стараславянскага, магчыма, яшчэ кірыла-мяфодзіёўскага пласта лексікі. Яна была ўспадкавана беларускай мовай са старажытнаруускай ці запазычана з царкоўнаславянскай мовы ў жывую